

میزان همخوانی روابط کلامی و غیر کلامی معلمان در جریان تدریس و ارتباط آن با پیشرفت تحصیلی دانش آموزان

عادل زاهد بابلان^۱

The degree of correspondence between teachers' verbal and non-verbal communication during teaching and its association with students' academic achievement

A. Zahed Babelan¹

Abstract: This research was carried out to study the degree of correspondence between teachers' non-verbal and verbal communication during teaching and its relationship with students' academic achievement in primary schools. A sample of 400 teachers was selected from among 1600 primary school teachers Ardabil through a random multistage cluster sampling procedure. The students of these teachers, 10831 in number constituted the later sample. Data were gathered using official documents, Flanders Interaction Analysis Categories System (FIACS), and French and Galloway's table of non-verbal and verbal communication through classroom observation. Observers sat at the back of the classroom in a position which allowed them to hear and see all participants (teacher and pupils). Inter-observer agreement was computed based on Scott's formula. The least of Scott's coefficient obtained from pairs of observers equal to 0.84 showed that observations had adequate reliability. A survey research method was utilized. All data obtained were analyzed using simultaneous regression analysis. Findings revealed that teachers' nonverbal and verbal communication during teaching were appropriate and encouraging for the students. The degree of correspondence between components of nonverbal and verbal communication emerged as significant predictors of academic achievement.

Keywords: nonverbal relation, verbal relation, teaching, academic achievement

چکیده: این پژوهش به منظور بررسی میزان همخوانی روابط غیر کلامی با کلامی معلمان ابتدایی در جریان تدریس و ارتباط آن با پیشرفت تحصیلی دانش آموزان انجام گرفت. بدین منظور از بین ۱۶۰۰ نفر معلم دوره ابتدایی شهرستان اردبیل، تعداد ۴۰۰ نفر به شیوه‌ی خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب گردید. دانش آموزان کلاس‌های این معلمان به تعداد ۱۰۸۳۱ نفر به عنوان نمونه‌ی بعدی انتخاب شدند. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، اسناد و مدارک، فهرست و ارسای براساس جدول طبقه‌بندی تحلیل تعاملی فلندرز و جدول همخوانی ارتباط غیر کلامی با کلامی گالووی و فرنچ بود. کمترین ضریب پایایی (میزان ثبات بین کدگذاری مشاهده‌گران) براساس فرمول اسکات برابر ۰/۸۴ محاسبه شد که مقدار پایایی مناسبی است. روش جمع‌آوری داده‌ها به صورت مشاهده حضوری و روش پژوهش از نوع تحقیقات همبستگی بود. داده‌های بدست آمده پس از توصیف، با استفاده از رگرسیون تحلیل گردید. نتایج پژوهش نشان داد: ارتباط غیر کلامی معلمان در جریان تدریس با ارتباط کلامی آنان متناسب بوده، برای دانش آموزان جنبه‌ی ترغیبی داشته است. اندازه‌های همخوانی مؤلفه‌های ارتباط غیر کلامی با ارتباط کلامی معلمان پیش‌بین معنی‌داری برای پیشرفت تحصیلی دانش آموزان است، سهم تمامی مؤلفه‌ها به جز آرامبخشی-تنشی در پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی دانش آموزان معنی دار است.

واژه‌های کلیدی: ارتباط غیر کلامی، ارتباط کلامی، تدریس، پیشرفت تحصیلی

1. Corresponding Author: Assistant Professor, University of Mohaghegh Ardabili (zahed@uma.ac.ir)

۱. نویسنده‌ی رابط: استادیار علوم تربیتی، دانشگاه محقق اردبیلی

دریافت مقاله: ۹۰/۱۲/۲۳ - پذیرش مقاله: ۹۱/۱/۱۶

مقدمه

تدریس بخشی از آموزش است و به آن قسمت از فعالیت‌های آموزشی که با حضور معلم در کلاس درس اتفاق می‌افتد، اطلاق می‌شود. چهار ویژگی خاص در تعریف تدریس وجود دارد که عبارتند از: وجود تعامل بین معلم و دانش‌آموزان، فعالیت براساس اهداف معین و از پیش تعیین شده، طراحی منظم با توجه به موقعیت و امکانات، ایجاد فرصت و تسهیل یادگیری. بنابراین به فعالیت‌های پراکنده و یک‌جانبه معلم که ممکن است تغییری هم در دانش‌آموزان ایجاد کند، تدریس گفته نمی‌شود (شعبانی، ۱۳۸۲). گیج^۱ تدریس را هر شکلی از ارتباط بین فردی می‌داند که منظور از آن تغییر روش‌هایی است که افراد دیگر می‌توانند یا می‌خواهند به آن روشها رفتار کنند. آمیدون و هانت^۲ تدریس را یک جریان تعامل می‌دانند که در شکل ابتدایی، گفتگوی کلاس درس را در بر می‌گیرد و بین معلم و دانش‌آموز روی می‌دهد و طی فعالیت کاملاً از پیش تعریف شده، به پیش می‌رود (موسی پور و عابدی، ۱۳۸۲).

در همه تعاریف تدریس بر وجود تعامل یا رابطه متقابل بین معلم و شاگرد تاکید می‌شود. صرفنظر از تعاریف متنوع تدریس و روش‌های مختلف تدریس، یکی از اصلی‌ترین عناصر تدریس با کیفیت، نحوه‌ی پاسخ‌دهی دانش‌آموزان به فعالیت‌های تدریس و در مجموع تعامل بین معلم و دانش‌آموزان است (سالبرگ^۳، ۲۰۰۷). به اعتقاد کل و چان^۴ (۱۹۹۴) ارتباط در تدریس عنصر اساسی بوده و نقش بنیادین در تدریس کارآمد دارد و اصولاً تشخیص قوی یا ضعیف بودن تدریس معلم، در چگونگی برقراری ارتباط بین معلم- دانش‌آموز نهفته است. اغلب پژوهشگران معتقدند کیفیت ارتباط معلم با دانش‌آموزان نقش عمده‌ای در اثربخشی تدریس او و ایجاد یادگیری در دانش‌آموزان دارد (دارلینگ هاموند^۵، ۲۰۰۷؛ گوردون، کین، و استایجر^۶،

-
1. Gage
  2. Amidon & Hunter
  - 3 . Sahlberg
  4. Cole & chan
  5. Darling-Hammond
  - 6 . Gordon, Kane & Staiger

۲۰۰۶؛ نیدلز^۱، ۱۹۸۸)، و وجود معلمان کارآمدتر جهت برقراری روابط مطلوب تر با دانش-آموزان در مدرسه حیاتی است (لاک^۲، ۲۰۰۴) زیرا معلمان هستند که مدرسه را محیطی می سازند که می تواند افق امید بخشی از دوستی، تعادل، حمایت، امنیت، موفقیت، احترام و سعادت را برای دانش آموزان به ارمغان آورد (کریسته^۳، ۲۰۰۲).

به نظر تامپسون و آندرسون^۴ (۲۰۰۸) یکی از اصلی ترین ویژگیهای معلمان خوب، توان برقراری ارتباط در کلاس درس است و اغلب استرس های مشاهده شده در کلاس های درس از عدم ارتباط مناسب ناشی می شود. به اعتقاد صاحب نظران اداره کلاس های درس و حل سازندهی تعارض ها در کلاس، مستلزم مهارت های ارتباطی خوب است، و مهارت های ارتباطی خوب دارای سه جنبه ی ۱- مهارت های گفتاری، ۲- مهارت های شنیداری و ۳- مهارت های غیر کلامی است (بیابانگرد، ۱۳۸۴). طبق یافته های ریان و کوپر^۵ (۲۰۰۰) عامل اصلی موفقیت دانش آموزان در کلاس های درس، نحوه ی ارتباط معلمان با آنان است، به طوری که موسی پور (۱۳۸۳) معتقد است تدریس با چهار اقدام ظهور می یابد: ایجاد ارتباط، استمرار ارتباط، اثر بخش ساختن ارتباط، و اتمام و تکمیل ارتباط.

در جریان تدریس، ارتباط بین معلمان- دانش آموزان به دو صورت کلامی و غیر کلامی انجام می گیرد ایما و اشاره و حرکات و رفتاری را که دارای معنی هستند اما به حالت کلامی و گفتاری ارائه نمی شوند، ارتباط غیر کلامی^۶ گویند (فتحی آذر، ۱۳۸۲). ارتباط غیر کلامی شامل تمامی جنبه های ارتباط بجز کلمات می باشد ارتباط غیر کلامی نه تنها شامل ژست ها و حرکات بدن می شود، بلکه نحوه ی ادای کلمات را نیز در بر می گیرد مثل آهنگ ادای کلمات، وقفه ها، بلندی صدا و لهجه. در ضمن ارتباط غیر کلامی شامل آن دسته از جنبه های موثر محیط از قبیل حالات

1. Needles
2. Luk
3. Christie
4. Thompson & Anderson
5. Ryan & Cooper
6. nonverbal communication

چهره، طرز حرکات، پوشش ظاهری، فرم ایستادن و ... نیز می‌شود که بر تعامل تأثیر می‌گذارند (فیروز بخت، ۱۳۸۴).

با نگاهی به مفهوم ارتباط غیر کلامی معلوم می‌شود که این شکل ارتباط، از ارتباط کلامی مجزا نبوده، می‌تواند به عنوان مکمل آن مورد استفاده واقع شود. البته در مواردی هم به عنوان جایگزین ارتباط کلامی مورد استفاده واقع می‌شود. نکته‌ی حائز اهمیت این است اثر بخشی ارتباط کلامی به صورت تنگاتنگی با کیفیت ارتباط غیر کلامی در هم تنیده شده است. اهمیت ارتباط غیر کلامی علاوه بر کمک آن به اثربخشی ارتباط کلامی، در کاربست زیاد آن در جریان ارتباط است، بطوریکه بردوستیل^۱ (۱۹۷۰) تخمین می‌زند که در یک برخورد معمولی دو نفره، یک سوم معانی اجتماعی از طریق مؤلفه‌های کلامی و دو سوم مابقی از طریق ارتباط غیر کلامی منتقل می‌شود (به نقل از بیگی، فیروز بخت، ۱۳۸۴). افرادی همچون آندرسون^۲ (۲۰۰۶) تخمین می‌زنند که قریب به ۶۵ درصد معانی از طریق رفتارهای غیر کلامی منتقل می‌شود.

در پژوهش گرهام^۳ (۱۹۸۸) بین رفتارهای کلامی و غیر کلامی مناسب و به موقع معلمان و پیشرفت درسی و رفتارهای مناسب دانش‌آموزان رابطه معنی‌دار به دست آمده است. در پژوهش فرایمی‌یر و هوسر^۴ (۲۰۰۰) این نتیجه حاصل شده است که بین مهارت‌های انعکاسی و بلافاصله بودن واکنش معلمان با یادگیری و انگیزش دانش‌آموزان رابطه وجود دارد. ابهام در سخن‌گویی معلمان به عنوان اصلی‌ترین مانع ارتباطی بین معلم و دانش‌آموز شناخته شده است و در مجموع بیشترین مانع ارتباطی در مدارس از نظر معلمان، مانع انسانی است (به نقل از گیونز^۵، ۲۰۰۳). در پژوهش انجام یافته در کلاس درس توسط وُبلز، برکل مان و هوی مایرز^۶ (۱۹۹۱) این نتیجه حاصل

1. Birdwhistell
2. Andersen
3. Gorham
4. Fraymier & Houser
5. Gibbons
6. Wubbels, Brekelmans & Hooymayers

شده است که رفتارهای ارتباطی حمایتی معلمان با دانش آموزان سبب افزایش اثربخشی آموزش می شود. براساس یافته کایل^۱ (۱۹۹۱) معلم هنگامی می تواند در ارتباط خود با دانش آموزان نتیجه ای موثر کسب نماید که راهبردی ترغیب کننده و متناسب با وضعیت دانش آموزان داشته باشد. در پژوهش قلی پور اوجقاز (۱۳۸۶) این نتیجه حاصل شده است که با افزایش گفتار تحقیر آمیز از سوی معلمان، رابطه‌ی آنها با دانش آموزان تضعیف می گردد.

فرا تحلیل انجام یافته توسط گایل، پریس، بورل و آلن^۲ (۲۰۰۶) نشان داد که در پژوهش های مورد مطالعه ارتباط بین معلمان و دانش آموزان، نقش اساسی در یادگیری شناختی و عاطفی دانش آموزان دارد و مسئول اصلی این ارتباط، معلمان هستند. یکی از مهمترین عنصر ارتباطی در فراتحلیل یاد شده، به موقع و مناسب بودن رفتار معلمان به ویژه رفتار غیر کلامی آنان است. پژوهش هایی مانند جوردن^۳ (۱۹۸۹)، کلی و گرهام^۴ (۱۹۸۸)، مک داول و هایردال^۵ (۱۹۸۰) نشان داده اند که بین رفتار غیر کلامی به موقع و یادگیری دانش آموزان در حوزه های شناختی و عاطفی رابطه‌ی معنی دار وجود دارد. همچنین فراتحلیل گایل و همکاران (۲۰۰۶) نشان داد که میانگین ضرایب اثر همبستگی بین رفتار غیر کلامی به موقع و مناسب با یادگیری شناختی (۰/۱۷) و یادگیری عاطفی (۰/۵۹) در مقایسه با میانگین ضرایب اثر همبستگی بین رفتار کلامی به موقع و مناسب با یادگیری شناختی (۰/۰۵۹) و یادگیری عاطفی (۰/۴۹) بیشتر است. این نتایج اهمیت رفتار غیر کلامی به موقع و مناسب را در کلاس درس نشان می دهد. از مشخصه‌ی دیگر ارتباط غیر کلامی معلمان به هنگام انتقاد یا توجیه آمرانه دانش آموزان، اقتدار معلمان و دوری آنان از هرج و مرج گرای و استبداد است. یافته ها نشان می دهند معلمان مقتدر سبب می شوند دانش آموزان، متفکرانی مستقل، فعال و خودتنظیم بار آمده در تحصیلات خویش موفق

1. Kyle
2. Gayle, Preiss, Burrell & Allen
3. Jordan
4. Kelley & Gorham
5. McDowell, McDowell & Hyerdahl

شوند (بیابانگرد، ۱۳۸۴؛ کراولی^۱، ۱۹۹۳). همچنین اگر معلم بتواند به گونه‌ای رفتار نماید که نظر فردفرد دانش‌آموزان را به فعالیت در کلاس جلب نماید، و نظرات آنان را محترم بشمارد (سلیمی، ۱۳۸۲) و در کلاس طوری صحبت کند که هر دانش‌آموزی احساس نماید طرف مخاطب گفتار معلم است، می‌تواند آثار مثبتی در عملکرد رفتاری و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان ایجاد نماید (هاوتون، ولدال، جود و شارپ^۲، ۱۹۹۰).

در ایران در حوزه‌ی ارتباط غیر کلامی به ویژه در کلاس درس، پژوهش‌های زیادی انجام نگرفته است؛ لذا در این پژوهش وضعیت همخوانی روابط غیر کلامی با کلامی معلمان دوره‌ی ابتدایی در جریان تدریس در شهرستان اردبیل بررسی و رابطه بین مؤلفه‌های ارتباطی روابط غیر کلامی با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان مطالعه می‌گردد. بر این اساس به سؤالات زیر پاسخ داده می‌شود:

- ۱- میزان همخوانی روابط کلامی و غیر کلامی معلمان در جریان آموزش چگونه است؟
- ۲- آیا بین مؤلفه‌های ارتباطی غیر کلامی معلمان- دانش‌آموزان با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟

روش

جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری: جامعه‌ی آماری این پژوهش را جریان تدریس ۱۶۰۰ نفر معلم کلاس‌های دوره ابتدایی شهرستان اردبیل و ۴۸۳۲۴ نفر دانش‌آموز آنها در سال تحصیلی ۸۸-۸۷ تشکیل می‌داد. روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای بود بدین ترتیب که ابتدا از شهرستان اردبیل به تصادف مدارس انتخاب، سپس از مدارس انتخابی کلاسها انتخاب شدند. حجم نمونه‌ی آماری براساس فرمول $n = \frac{Z^2 \cdot p \cdot q}{d^2}$ که $p=q=0.5$ (بیشترین نسبت ممکن) و $Z=1.96$ و $d=0.05$ ؛ برابر ۴۰۰ کلاس محاسبه گردید. به منظور کاستن از تأثیر متغیر مزاحم دوره

1. Crowley

2. Houghton, Wheldall, Jude & Sharp

تحصیلی نمونه‌های انتخابی از کلاسهای پایه ی تحصیلی سوم، چهارم و پنجم ابتدایی بودند. دانش‌آموزان ۴۰۰ کلاس انتخابی به عنوان نمونه‌ی بعدی مد نظر بوده است. روش این پژوهش از نوع همبستگی بود.

ابزار جمع‌آوری داده‌ها: داده‌های مورد نیاز پژوهش با استفاده از اسناد و مدارک (برای جمع‌آوری نمرات پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان) و فهرست واری‌های مشاهده مبتنی بر جدول طبقه‌بندی تحلیل تعاملی فلندرز FIACS (برای ثبت کدهای ده‌گانه جریان تدریس بر اساس نظر فلندرز) و هم‌خوانی ارتباط غیر کلامی با کلامی فرنج و گالوی (برای ثبت همخوانی ارتباط غیر کلامی و غیر کلامی معلمان) جمع‌آوری شد. بر اساس این جدول کل فرآیند ارتباطی کلاس درس بر اساس کدهای از ۱ تا ۱۰ و همخوانی ارتباط غیر کلامی با کلامی مطابق جدول ۱ و در مقیاسی از یک تا هفت (۱ نامناسب‌ترین حالت و ۷ مناسب‌ترین حالت)، به صورت از پیش تعریف شده ثبت گردید.

روایی محتوایی ابزار توسط اغلب محققان تأیید شده و این نکته مورد تأکید قرار گرفته است که انواع ارتباط ممکن بین معلمان- دانش‌آموزان در جریان تدریس بر اساس FICAS قابل ثبت و ضبط است (فرنج و گالوی^۱، ۱۹۷۰؛ سنوز و هورنبرگر^۲، ۲۰۰۸؛ راق^۳، ۲۰۰۲؛ فتحی‌آذر، ۱۳۸۲).

پایایی داده‌های جمع‌آوری شده، با استفاده از فرمول اسکات $\pi = \frac{P_o - P_e}{100 - P_e}$ که در

آن $P_e = \sum_{i=1}^k P_i$ و P_i سهم کدهای هر گروه، P_o میزان نسبت موافقت، k تعداد گروه‌ها، P_e نسبت یا سهم موافقت مورد انتظار محاسبه گردید. بدین ترتیب که دو مشاهده‌گر از تعداد ۱۲ کلاس اقدام به کدبرداری نمودند و بر اساس فرمول مذکور میزان موافقت و یا همخوانی مشاهده‌گران در خصوص روابط غیر کلامی معلمان محاسبه گردید که کمترین مقدار در بین ۱۲

1. French & Galloway
2. Cenoz & Hornberger
3. Wragg

کلاس برابر ۰/۸۴ و بیشترین مقدار برابر ۰/۹۲ محاسبه گردید که نشان از میزان همخوانی مناسبی است.

روش اجرا: به صورت مشاهده‌ی حضوری بود بدین ترتیب که مشاهده‌گران پس از آموزش و تمرین کافی در خصوص کدهای ده‌گانه، وضعیت ارتباط غیر کلامی گالوی و ادراک گذشت ۳ ثانیه در کلاس‌ها؛ حضور یافته و براساس فهرست وارسی، اقدام به ثبت وقایع ارتباطی معلمان - دانش‌آموزان نمودند. روش ثبت نیز بدین طریق بود که پس از گذشت هر ۳ ثانیه، هر رفتاری که در آن لحظه از جانب معلمان یا دانش‌آموزان سر می‌زد، کد مربوط به آن رفتار ثبت می‌شد. همچنین با توجه به هر یک از کدها (ارتباط کلامی)، کیفیت ارتباط غیر کلامی معلمان نیز با ثبت عددی از یک تا هفت (۱ نامناسب‌ترین حالت یا به عبارتی بعد محدود کنندگی و ۷ مناسب‌ترین حالت یا به عبارتی بعد ترغیبی) بر اساس رفتار آنان ثبت می‌شد. وضعیت همخوانی ارتباط غیر کلامی با ارتباط کلامی به تفکیک به شرح جدول ۱ است:

جدول ۱. تطابق ارتباط غیر کلامی با کلامی

ارتباط کلامی (فلندرز)	غیر کلامی (گالوی و فرنچ)
۱- قبول احساس دانش‌آموزان	متجانس - نامتجانس
۲- ترغیب و تشویق دانش‌آموزان	تکمیلی - بی‌مبالاتی
۳- استفاده از نظریات دانش‌آموزان	شخصی - غیر شخصی
۴- سوال معلم	واکنشی - غیر واکنشی
۵- سخنرانی	فعالیتی - غیر فعالیتی
۶- دستورالعمل رفتاری	قاطعیت - خشونت
۷- انتقاد یا توجیه آمرانه	پذیرایی - بی‌توجهی
۸- گفتار فراگیر (در جواب به سوال)	پذیرایی - بی‌توجهی
۹- گفتار فراگیر (ارائه نظریات)	آرامبخش - تنش‌ی
۱۰- سکوت یا ابهام	

نتایج

میانگین داده‌های به دست آمده از مشاهده کیفیت همخوانی ارتباط غیر کلامی با گفتار کلامی در مقیاس ۱ تا ۷ با میانگین مفهومی (حد وسط) یعنی عدد ۴ مقایسه گردید.

جدول ۲. تحلیل مقایسه‌ای مؤلفه‌های ارتباط غیر کلامی جریان تدریس با حد متوسط

مؤلفه‌ی ارتباط غیر کلامی	M	SD	t	df	P	اختلاف میانگین
متجانس - نامتجانس	۶/۰۶	۱/۳۲	۱۱۶/۰	۵۵۵۳	۰/۰۰۰	۲/۰۶
تکمیلی - بی میلانی	۵/۷۹	۱/۳۹	۸۱/۴۵	۳۹۷۰	۰/۰۰۰	۱/۷۹
شخصی - غیر شخصی	۵/۶۱	۱/۶۰	۱۲۷/۳	۱۶۰۶	۰/۰۰۰	۱/۶۱
واکنشی - غیر واکنشی	۵/۴۳	۱/۷۶	۱۸۴/۵	۵۱۳۴	۰/۰۰۰	۱/۴۳
فعالیتی - غیر فعالیتی	۵/۶۷	۱/۶۱	۱۱۰/۵	۱۱۳۴	۰/۰۰۰	۱/۶۷
قاطعیت - خشونت	۵/۸۸	۱/۵۰	۷۲/۴۱	۳۳۴۴	۰/۰۰۰	۱/۸۲
پذیرایی - بی توجهی	۴/۷۶	۲/۱۰	۷۷/۱۳	۴۵۰۶	۰/۰۰۰	۰/۷۶
آرامبخش - تنشی	۵/۷۶	۱/۷۷	۷۶/۱۴	۷۴۳۴	۰/۰۰۰	۱/۷۶

۴ = معیار مقایسه

طبق داده‌های جدول ۲، تمامی میانگین‌های محاسبه شده برای مؤلفه‌های غیر کلامی ارتباط بین معلمان - دانش آموزان در جریان تدریس بیشتر از حد متوسط (۴) بدست آمد. این در حالی است که براساس نظام نمره گذاری بالاترین میانگین ممکن ۷ و کمترین آن ۱ بود. مقادیر t محاسبه شده جهت مقایسه میانگین‌های بدست آمده با حد متوسط (۴) با درجات آزادی مندرج در جدول ۱، نشان می‌دهد که میانگین تمامی مؤلفه‌های ارتباط غیر کلامی به طور معنی داری بالاتر از حد متوسط است ($P < 0.01$).

جدول ۳. رابطه بین مؤلفه‌های ارتباط غیر کلامی با پیشرفت تحصیلی دانش آموزان

مجموع مجزورات	df	مجذور میانگین	F	sig	R	R^2 تصحیح شده
رگرسیون	۱۰	۳۱۵۴/۶	۸۶/۸	۰/۰۰۰	۰/۸۰۱	۰/۶۳
باقیمانده	۳۸۷	۳۶/۳				
کل	۳۹۷	۳۹۳۷۳/۶				

پیش بین: (مقدار ثابت)؛ متجانس، تکمیلی، شخصی، واکنشی، فعالیتی، قاطعانه، پذیرا، آرامبخش.

ملاک: پیشرفت تحصیلی

طبق داده‌های جدول ۳؛ مقدار $R=0/801$ و مجذور R تصحیح شده برابر $0/63$ محاسبه گردید. $F_{(1,387)} = 86/7$ و $P < 0/01$ نشان داد که همخوانی بین ارتباط غیر کلامی معلمان با گفتار کلامی آنان با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان ارتباط معنی دار دارد. به عبارت دیگر، ۶۳ درصد تغییرات پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان را می‌توان با استفاده از تغییرات مؤلفه‌های ارتباطی غیر کلامی تبیین نمود. طبق داده‌های جدول ۴، از بین مؤلفه‌های غیر کلامی، تنها سهم (Beta) وضعیت ارتباطی غیر کلامی معلمان در اوقات سکوت در کلاس درس در پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان معنی دار نیست ($P > 0/05$). سهم تمامی مؤلفه‌های ارتباط غیر کلامی در پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی معنی دار بوده و در بین مؤلفه‌ها سهم پذیرندگی رفتار غیر کلامی معلمان به هنگام گفتار دانش‌آموزان ($Beta = 0/39$) از همه مؤلفه‌ها بیشتر است.

جدول ۴. سهم مؤلفه‌های ارتباط غیر کلامی در پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان

sig	t	ضرایب استاندارد نشده		B	
		Beta	خطای استاندارد		
0/278	1/09	-	0/914	0/99	مقدار ثابت
0/000	4/54	0/144	0/47	2/11	متجانس - نامتجانس
0/000	4/30	0/132	0/41	1/76	تکمیلی - بی‌مبالاتی
0/000	5/46	0/21	0/53	2/89	شخصی - غیر شخصی
0/002	3/19	0/122	0/61	1/93	واکنشی - غیر واکنشی
0/000	5/1	0/199	0/59	2/95	فعالیتی - غیر فعالیتی
0/001	3/4	0/140	0/60	2/06	قاطعیت - خشونت
0/000	11/34	0/39	0/64	7/3	پذیرایی - بی‌توجهی
0/99	0/04	0/000	0/61	0/002	آرامبخش - تنش

با توجه به موارد مطرح شده و بر اساس جدول ۴ می‌توان معادله زیر را برای پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان در نظر گرفت:

$$\text{متجانس} + 2/11 + (\text{احساس شخصی}) 2/89 + (\text{فعالیتی}) 2/95 + (\text{پذیرندگی}) 7/3 + \text{مقدار ثابت} = \text{پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان}$$

$$(\text{آرامبخش}) 0/002 + (\text{تکمیلی}) 1/76 + (\text{واکنشی}) 1/93 + (\text{قاطعیت}) 2/06$$

بحث و نتیجه گیری

نتایج پژوهش نشان داد که معلمان به هنگام ترغیب و تشویق دانش آموزان با گفتار کلامی، از نشانه‌های غیر کلامی متجانس و روشن جهت تأیید گفتار کلامی خود استفاده می‌نمایند، به عقاید دانش آموزان به طور واقعی توجه نموده در مورد آنان توضیحات تکمیلی ارائه می‌دهند، آنان سوالات خود را طوری طرح می‌نمایند که هر یک از دانش آموزان احساس می‌نمایند سؤال برای شخص آنان مطرح شده و به بحث دعوت می‌شوند.

معلمان در هنگام توضیحات خود، به رفتارهای غیر کلامی دانش آموزان از قبیل تماس چشمی، خستگی و ... توجه نموده و توضیحات خود را براساس وضعیت آنها تنظیم می‌نمایند، به عبارتی معلمان در هنگام تدریس به وضعیت دانش آموزان واکنش نشان می‌دهند. دستورات معلم برای دانش آموزان جنبه فعالیتی دارد یعنی رفتار غیر کلامی معلمان به هنگام گفتار آنان به گونه ای است که دانش آموزان را به فعالیت دعوت نموده، آنان را درگیر موضوع می‌کند، و به هنگام ارائه دستورات، انتقادات و توجیه آمرانه به دانش آموزان، رفتار غیر کلامی معلمان، حاکی از قاطعیت و اقتدار آنان بوده و از عصبانیت و خشونت و هرج و مرج گرایي به دور است. همچنین رفتار غیر کلامی معلمان به هنگام صحبت دانش آموزان، نشان از حالت پذیرندگی معلمان و دوری آنان از خود محوری است، و بالاخره این که رفتار غیر کلامی معلمان در زمانهای سکوت کلاس، نشان از تفکر و تأمل درباره یادگیری و تعمیق آن دارد و کمتر به خاطر مسائلی از قبیل تنش و بی‌نظمی کلاس درس است. این یافته‌ها با توجه به نقش خفیه معلمان و مسئولیت آنان در ایجاد ارتباط مناسب با دانش آموزان امری منطقی بوده و دور از انتظار نیست (بیابانگرد، ۱۳۸۴؛ تامپسون و آندرسون، ۲۰۰۸؛ موسی پور، ۱۳۸۳).

یافته‌ی دیگر پژوهش نشان داد که همخوانی ارتباط غیر کلامی با کلامی معلمان در جریان تدریس، ۶۳ درصد تغییرات پیشرفت تحصیلی دانش آموزان را تبیین می‌نماید که این عدد، با توجه به حجم نمونه‌ی ۴۰۰ نفری معلمان رقم بسیار مناسبی است. این یافته به اشکال دیگر در

پژوهش‌هایی همچون (دارلینگ- هاموند، ۲۰۰۷؛ کریسته، ۲۰۰۲؛ گایل و همکاران، ۲۰۰۶؛ گوردون و همکاران، ۲۰۰۶؛ لاک، ۲۰۰۴؛ نیدلز، ۱۹۸۸) تأیید شده است. یعنی می‌توان نتیجه گرفت که همخوانی ارتباط غیر کلامی معلمان با گفتار کلامی آنان به هنگام تدریس، سهم عمده‌ای در پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دارد.

همچنین یافته دیگر پژوهش نشان داد از بین مؤلفه‌های روابط غیر کلامی، سهم پذیرش دانش‌آموزان از جانب معلمان به هنگام گفتار دانش‌آموزان از همه بیشتر است. به عبارت دیگر اگر ارتباط غیر کلامی معلمان به هنگام گفتار دانش‌آموزان، چه گفتار آنان در پاسخ به سؤال معلم و چه گفتار آغازگرانه و ابداعی آنان، جنبه پذیرندگی داشته باشد. سهم عمده‌ای در پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دارد. این نتیجه در پژوهش‌های دیگر (جوردن، ۱۹۸۹؛ کایل، ۱۹۹۱؛ گایل و همکاران، ۲۰۰۶؛ گرهم، ۱۹۸۸؛ قلی‌پور اوجقاز، ۱۳۸۶؛ مک‌داول و همکاران، ۱۹۸۰) مبنی بر اهمیت پذیرش دانش‌آموزان از جانب معلمان، واکنش مناسب و به موقع به گفتار آنان، حمایت کردن از اظهار نظر آنان و پرهیز از تحقیر دانش‌آموزان در رشد و توسعه‌ی شناختی و عاطفی دانش‌آموزان همسو است. پس از جنبه پذیرندگی ارتباط غیر کلامی، سهم فعالیت‌ی و جنبه شخصی داشتن گفتار کلامی معلمان از سایر مؤلفه بیشتر است. یعنی اگر دستورالعمل‌های رفتاری معلمان، دانش‌آموزان را به فعالیت فراخواند و معلمان سئوالات خود را طوری طرح نمایند که فرد دانش‌آموزان احساس نماین سؤال برای آنان طرح شده است، سبب پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان می‌شوند. این نتیجه با یافته‌های سلیمی، (۱۳۸۲) و هاوتون و همکاران (۱۹۹۰) مبنی بر اهمیت احساس مورد توجه قرار گرفتن دانش‌آموزان از جانب معلمان همسو است. بالاخره اینکه اگر معلمان در هنگام استفاده از نظریات دانش‌آموزان در جریان تدریس، طوری رفتار نمایند که اظهارت دانش‌آموزان را تکمیل نمایند، و به هنگام انتقاد از دانش‌آموزان از خود اقتدار نشان دهند و دچار استبداد نشوند، و به هنگام سخنرانی و توضیح درس به حالات دانش‌آموزان توجه نموده و گفتار خود را بر این اساس تنظیم نمایند و در نهایت به هنگام

تشویق دانش آموزان، تجانس را در رفتارشان رعایت نمایند؛ سبب پیشرفت تحصیلی دانش آموزان می شوند. این نتایج نیز در پژوهش (فرایمی‌یر و هوسر، ۲۰۰۰؛ کراولی، ۱۹۹۳؛ گیونز، ۲۰۰۳) مورد تأیید قرار گرفته است.

تنها عامل آرامبخش بودن روابط غیر کلامی در لحظات سکوت کلاس در پیش‌بینی پیشرفت تحصیلی فراگیران در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنی‌دار نیست که این یافته با توجه به عدم ارائه توضیحات در لحظات سکوت، منطقی به نظر می‌رسد.

به معلمان توصیه می‌شود در کلاس‌های درس به اهمیت همخوانی روابط غیر کلامی با گفتار کلامی خویش توجه نموده، به هنگام گفتار دانش آموزان چه در پاسخ به سوال معلمان و چه در گفتار ابداعی و آغازگرانه، حالت پذیرندگی داشته باشند.

با توجه به اینکه در این روش از یک طرف حضور فردی توانمند و آگاه به مسایل ارتباطی در کلاس درس جهت ثبت روابط بین معلمان و دانش آموزان ضروری است و از طرف دیگر حضور در کلاس در رفتار معلمان و دانش آموزان حداقل برای لحظات اول اثر گذار است؛ لذا این احتمال وجود دارد که داده‌های جمع‌آوری شده صددرصد معرف وضعیت واقعی نبوده و جریان ارتباطی کلاس درس را تا حدی مطلوبتر از وضعیت واقعی نشان دهند. البته برای کاستن از تأثیر منفی این عامل مشاهده‌کنندگان از ابتدا در کلاس درس حاضر می‌شدند و در ردیف آخر قرار می‌گرفتند و پس از گذشت مدتی، زمانی که معلمان و دانش آموزان به حضور وی عادت می‌کردند، کدبرداری شروع می‌گردید.

سپاسگزاری

در این پژوهش همکاری دبیرخانه تحقیقات اداره کل آموزش و پرورش استان اردبیل، مدیران مدارس و معلمان کلاس‌ها در حد عالی بود و بدون این همکاری، انجام پژوهش مقدور نبود. از همه‌ی آنان و به ویژه معلمانی که اجازه دادند از کلاس درس آنان مشاهده به عمل آید قدردانی می‌شود.

منابع

- بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۸۴). *روان‌شناسی تربیتی (روان‌شناسی آموزش و یادگیری)*. تهران: نشر ویرایش.
- تی‌وود، جولیا (۱۹۵۰). *ارتباطات میان فردی؛ روان‌شناسی تعامل اجتماعی*. ترجمه مهرداد فیروزبخت و خشایار بیگی (۱۳۸۴). تهران: مهتاب.
- سلیمی، سید حسین (۱۳۸۲). مطالعه تأثیر رفتار معلم بر نظم‌پذیری دانش‌آموزان در مدرسه. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۲(۲)، ۹۶-۱۰۸.
- شعبانی، حسن (۱۳۸۲). *مهارت‌های آموزشی و پرورشی؛ روشها و فنون تدریس*. تهران: سمت.
- فتحی‌آذر، اسکندر (۱۳۸۲). *روش‌ها و فنون تدریس*. تبریز: انتشارات دانشگاه تبریز.
- قلی‌پور اوجقاز، عیسی (۱۳۸۶). *آسیب‌شناسی رابطه‌ی معلم و دانش‌آموز از دیدگاه معلمان و دانش‌آموزان دوره متوسطه شهرستان پارس‌آباد*. کارشناسی تحقیقات سازمان آموزش و پرورش استان اردبیل.
- موسی‌پور، نعمت‌ا... (۱۳۸۳). مفهوم تدریس و پرسش‌های اساسی آن. *مجله گام‌های توسعه در آموزش پزشکی*، ۱(۱)، ۴۸-۵۶.
- موسی‌پور، نعمت‌ا...؛ لطفعلی، عابدی (۱۳۸۲). *روش‌های تدریس فعال و تحول در فرایند یاددهی-یادگیری*. تهران: پژوهشکده‌ی تعلیم و تربیت.
- هارجی، اون؛ ساندرز، کریستین و دیکسون، دیوید (۱۹۹۹). *مهارت‌های اجتماعی در ارتباطات میان فردی*. ترجمه مهرداد فیروزبخت و خشایار بیگی (۱۳۸۴). تهران: رشد.
- Andersen, P. (2006). *Nonverbal Communication: Forms and Functions* (2nd ed.) Waveland Press.
- Cenoz, J. & Hornberger, N.H. (2008). *Classroom discourse: Approaches and perspective of Language and Education*, (2nd Ed.), V. (6): handbook of knowledge about Language, 261-272.
- Christie, F. (2002). *Classroom discourse analysis: A functional perspective*. London; New York: Continuum.
- Cole, P.G. & chan, L.K. (1994). *Teaching Principles and Praclice* (2nd. ed.). New youk: prentice Hall.

- Crowley, E. P. (1993). A qualitative analysis of mainstreamed behaviorally disordered aggressive adolescents' perceptions of helpful and unhelpful teacher attitudes and behaviors. *Exceptionality*, 4(3), 131-135.
- Darling- Hammond, L. (2007). Recognizing and enhancing teacher effectiveness: A policymaker's guide. In L. Darling- Hammond and C. D. Prince (eds.), *strengthening teacher qualities in high- need schools- policy and practice*. Washington, DC: The Council of Chief state School Officers.
- French, R. L. & Galloway, C. M. (1970). A new look at classroom interactions. *Educational Leadership*, 27 (6), 548-552.
- Frymie, A.B., & Houser, M.L. (2000). The Teacher- student relationship as an Interpersonal Relation Ship. *Communication Education*, 49(3), 207-219. Retrieved 5 Feb. 2008 from: www. ERIC. Ed. Gov
- Gayle, B. M., Preiss, R. W., Burrell, N., & Allen, M. (2006). *Classroom communication and instructional: Advances through Meta-Analysis processes*. Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Gibbons, P. (2003). Mediating language learning: Teacher interactions with ESL students and a content- based classroom. *TESOL quarterly*, 37(2), 247-273.
- Gordon, R., Kane, T. J. & Staiger, D. O. (2006). *Identifying effective teachers using performance on the job*. Washing, DC: The Brookings Institution.
- Gorham, J. (1998). The Relationship between *Verbal Teacher Immediacy Behaviors and student learning*. *Communication Education*. 37(1), 40-53. Retrieved 5, Feb.2008. From: www.eric. Ed. Gov.
- Houghton, S., Wheldall, K., Jude, R., & Sharp, A. (1990). The effects of limited private epimands and increased private praise on classroom behavior in four British Secondary school classes. *British Journal of Educational Psychology*, 60 (3), 255-265.
- Jordan, F. F. (1989). *An examination of the relationship between perceived verbal and paralinguistic immediacy and accommodation to perceived cognitive learning*. Unpublished doctoral dissertation, West Virginia University, Morgantown, WV.
- Kelley, D.H., & Gorham, J. (1988). Effects of immediacy on recall of information. *Communication Education*, 37, 198-207.
- Kyle, P., B. (1991). Developing cooperative interaction in schools for teachers and administrators. *Individual Psychiatric Journal of Adlerian Theory – Research on Patricie*, 42 (2), 261-265.
- Luk, J. C.M. (2004). The dynamics of classroom small talk. *Issues in Applied Linguistics*, 14(2), 96-110.
- McDowell, E. E., McDowell, C. E., & Hyerdahl. J. (1980, November). A multivariate study of teacher immediacy, teaching effectiveness, and student attentiveness at the junior high and senior high levels. Paper presented at he annual meeting of the Speech Communication Association, New York.
- Needles, M.C. (1988). A new design for process – product research on the quality of discourse in teaching. *American Education Research Journal*, 25, 503- 526.
- Ryan, K., & Cooper, J. M. (2000). *Those who can teach, teach* (9th ed.). Boston. MA: Houghton Mifflin.

- Sahlberg, P. (2007). Education policies for raising student learning: The Finish approach. *Journal of Education Policy*, 22(2), 147-171.
- Thompson, K. F. & Anderson, P. G. (2008). Classroom observations: Reducing tensions and enhancing teachers practice. Retrieved from June, 16.2009. Www. Naesp. Com.
- Wragg, E. C. (2002). *An introduction to classroom observation*. (2nd Ed.). London, Routledge.
- Wubbels, T., Brekelmans, M., & Hooymayers, H. (1991). *Interpersonal teacher behavior in the classroom*. In B. J. Fraser & H. J. Walberg (Eds.), *Educational environments: Evaluation, antecedents, and consequences* (pp. 141-160). New York: Pergamon.